

Molnár András (ORCID: 0009-0002-7448-7686)

ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Oross Dániel tudományos főmunkatárs

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2026.1.224>

A politikai szocializációs kutatások folyamat- és ágensközpontú megközelítései az állampolgári normák változásának metszetében

(Process- and Agent-Centered Approaches in Political Socialization Research at the Intersection of Changing Civic Norms)

Absztrakt

A tanulmány a későmodern társadalmakban megváltozott állampolgári normák tükrében vizsgálja a szocializációs kutatások kortárs megközelítéseit. Kiindulópontja, hogy a társadalmi változások radikálisan átalakították a fiatalok részvételi mintázatait és állampolgári attitűdjeit, amely befolyásolta a kortárs szocializációs kutatások elméleti kereteit is. A tanulmány a folyamat- és ágensközpontú megközelítések bevezetésével bemutatja az egyes irányzatok főbb jellemzőit, majd kísérletet tesz a kortárs paradigmák áthidalására. Amellett érvel, hogy a megváltozott társadalomban mind a felülről irányított, mind pedig az alulról építkező szocializációs mechanizmusok meghatározóak, amelyeknek a közelítése kiemelt szereppel kell bírjon ifjúságpolitikai szempontból.

Kulcsszavak: politikai szocializáció, ifjúságpolitika, állampolgárság, részvétel, korszakváltás

Abstract

The paper examine contemporary approaches to socialization research in light of changing civic norms in late modern societies. It argues that broader social transformations have radically reshaped young people's patterns of participation and civic attitudes, thereby influencing the theoretical frameworks of contemporary socialization research. By introducing process-centered and agent-centered approaches, the study outlines the main characteristics of these perspectives and attempts to bridge contemporary paradigms. It contends that in a changing social context, both top-down

and bottom-up mechanisms of socialization may be significant, and that bringing these approaches closer together should play a key role in shaping youth policy.

Keywords: *Political socialization, Youth policy, Citizenship, Participation, Societal transformation*

Bevezetés

A későmodern társadalmakban gyökeres változáson mentek keresztül a fiatalok politikai részvételi és szocializációs mintázatai. A globalizáció, a digitális technológiák robbanásszerű terjedése és a gazdasági fejlődés nemcsak az egyéni életutak sokrétűségét eredményezték, hanem szétfeszítették a társadalom normatív és intézményi kereteit egyaránt, amely megmutatkozik a fiatalok politikához és társadalomhoz való viszonyában is. Míg bizonyos kutatások a fiatalok utóbbi évtizedekben megjelenő politikától való távolmaradását az apatikus-érdeklődő dichotómiában vizsgálják az előbbit megerősítő eredményekkel („*elidegenedő paradigma*”), addig számos kutatás mélyebb mechanizmusokat feltételez, olyan fogalmakat alkotva a részvételi mintázatokra, mint a csendes, lázadó, vagy készenléti állampolgár („*elkötelezett paradigma*”).¹ Ezek a rendkívül gyors változások megragadhatóak a szocializációs dinamikák és az állampolgári normák átalakulásában is, amelyre a tudományos környezet különböző sajátos megközelítésekkel próbál válasszal szolgálni. A hagyományos jogokra és kötelezettségekre épülő állampolgári normák mellett egy újfajta, a konvencionális politikához eltérően viszonyuló állampolgári modell jelent meg.

Jelen tanulmány célja ezen új dinamikáknak a vizsgálata a szakirodalomban megjelenő paradigmákon, illetve azok empirikus eredményein keresztül. A következőkben arra keresem a választ, hogy az állampolgári normák átalakulása hogyan befolyásolta a politikai szocializációs kutatások elméleti kiindulópontjait, vagyis hogyan képesek a szocializációs paradigmák alkalmazkodni az állampolgári normák újragondolásához egy megváltozott társadalmi környezetben. A tanulmányban a kutatási paradigmák összehangolására egy újfajta, a szakirodalomban sok tekintetben unortodoxnak tekinthető kategorizálást vezetek be a folyamat- és ágensközpontú megközelítések metszetében. Arra törekszem, hogy a kortárs szocializációs kutatások főbb elméleti

¹ Bennett 2008; Papházi-Oross-Szabó 2024.

kiindulópontjait ismertessem és kitérjek ezek áthidalási lehetőségeire a jóval individualizáltabb egyéni fejlődés tekintetében.

A tanulmány első részében a fiatalok részvételi mintázataiban bekövetkező változásokat vizsgálom az állampolgári elméletek közelmúltbeli hangsúlyeltolódásainak függvényében. Ezután ismertetem röviden a szocializációs kutatások egyes korszakait, rávilágítva arra, hogy hogyan tudott az utóbbi néhány évtizedben reagálni a társadalmi változásokra. Végül pedig kitérek az ágens- és folyamatközpontú megközelítések kiindulópontjaira, kutatási eredményeire és ezzel párhuzamosan rátérek a két paradigma közti áthidalás lehetőségeire.

Jelen elméleti munka nemcsak a kortárs szakirodalom áttekintését és összehangolását tűzi ki célként, hanem rendszerezni szeretné az elmúlt évtizedek változásait is az ifjúságpolitikai megfontolások könnyebb megértése érdekében.

Az állampolgári szerepek és a fiatalok részvételi mintázatainak átalakulása

A fiatalok politikai részvételi mintázatainak kérdése a politikai szocializációs kutatások központi témájaként jelenik meg az utóbbi évtizedekben. A kutatások egyik legstabilabb megállapítása, hogy a fiatal korosztály részvétele a konvencionális politikai formákban – mindenekelőtt a választásokon való részvétel és a pártpolitikához kapcsolódó aktivitás – tartósan alacsony szinten áll. Számos nemzetközi és hazai empirikus vizsgálat igazolja, hogy a fiatalok kisebb arányban járulnak az urnákhoz, ritkábban kötődnek politikai pártokhoz, alacsonyabb a hírfogyasztás, tartósan alacsony az intézmények iránti bizalom és általában véve is távolabb helyezkednek el az intézményes politikától.²

A fiatalok politikai részvételének magyarázatára ugyanakkor két markáns értelmezési keret alakult ki, amelyet Lance W. Bennett az elidegenedő és elkötelezett ifjúság paradigmájaként ír le.

Az elidegenedő (*'disengaged youth'*) paradigma az alacsony részvételi szintekre összpontosít és azt elsősorban a fiatalok érdektelenségével magyarázza. Ez a megközelítés tipikusan az „apatikus-érdeklődő” dichotómiára épít és nagymintás kvantitatív kutatásokra, különösen választási részvételi adatokra támaszkodik. Egy generációs változást

² Szabó A. 2014

feltételez és a kormányzati, illetve általános állampolgári bevonódásban történő visszaesésre összpontosít, amelyet veszélyként azonosít a demokrácia amúgy is romló állapotára nézve. Meghatározó jellemzője a paradigmának, hogy középpontjában ezáltal a konvencionális politikai részvétel klasszikus formái állnak, a fiatalok alacsony aktivitását pedig nemcsak a részvételi mintázatokkal, hanem a hírfogyasztás, vagy intézmények iránti bizalom gyengülésével is magyarázza. Ebben a keretben tehát a részvétel hiánya problémaként jelenik meg, amit demokratikus deficitként azonosítanak.

Ezzel szemben az elkötelezett („*engaged youth*”) paradigma egy jóval árnyaltabb értelmezést kínál. E megközelítés szerint a fiatalok alacsony részvétele a konvencionális politikában nem feltétlenül a fiatalok hibája, hanem sokkal inkább a politikai intézményrendszer működéséből fakad. Az állam és a hagyományos politikai szereplők gyakran nem kínálnak olyan részvételi csatornákat, amelyek relevánsak és vonzóak lennének a fiatalok számára. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a fiatalok passzív lennének: részvételük inkább átalakul, és új formákban jelenik meg. Az elkötelezett paradigma rámutat arra, hogy a fiatalok egyre inkább a civil szférában, online terekben, illetve specifikus ügyek – például környezetvédelem vagy társadalmi igazságosság – mentén válnak aktívvá.³ A generációs törés itt is megjelent, csupán az előző paradigmához képest kevésbé negatív formában, megkérdőjelezve az apatikus–érdeklődő dichotómia érvényességét.

Az elkötelezett paradigmában gondolkodva az utóbbi 20 évben számos kutatás és elmélet született, amelyek kevésbé konvencionális megközelítésben foglalkoznak a fiatalok részvételi mintázataival. Nemzetközi szempontból a szocializációs kutatások egyik legjelesebb kortárs képviselője, Erik Amnå hozza be az ifjúságpolitikai diskurzusba az úgynevezett „készenléti állampolgár” fogalmát. A fogalom alapja, hogy a készenléti állampolgár nem feltétlenül apatikus, hanem távolról figyeli a politikai történéseket, amely csak bizonyos – érdekeikkel megegyező – helyzetekben manifesztálódik politikai cselekvéssé. Ez akkor történik meg, amikor értelmét érzik az aktív politikai vagy állampolgári cselekvésnek. A szerző szerint a fiatalok politikával kapcsolatos viszonya ma már nem írható le egyszerű bináris kategóriákkal, hanem inkább egy kontinuumként értelmezhető, amely során különböző átmeneti mintázatok figyelhetők meg. A motiváció és az érdeklődés tehát jelen lehet anélkül is, hogy az azonnali cselekvésben manifesztálna. Sok fiatal „alacsony intenzitású” politikai jelenléttel bír: nyomon követi a közéleti eseményeket,

³ Bennett 2008; Literat-Kligler-Vilenchik 2021.

informálódik, véleményt formál, de nem vesz részt rendszeresen kollektív akciókban. A részvétel így inkább szituatívvá válik, és erősen függ attól, hogy az adott ügy mennyiben érinti közvetlenül a fiatalokat. A motiváció ezekben az esetekben összetett és nem értelmezhető az apatikus-érdeklődő dichotómiában.⁴

Magyarországon hasonló jelentésű fogalmat vezettek be az Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 című empirikus társadalomtudományi kutatás keretein belül. A szerzők a fiatalok részvételi mintázatait a racionális lázadás fogalmával írták le, amely bár elismeri a negatív mutatókat a fiatalok kivonulását illetően, azonban árnyalja ennek élethosszig tartó megvalósulását. A fiatalok alapvetően közönyösek a politikával szemben, azonban abban az esetben, amikor közvetlen közletről érintő társadalmi problémával találkoznak, ideiglenesen bevonódnak a politikába. Ennek a bevonódásnak a módja változó lehet, illetve időben és tárgykörben is korlátozott, vagyis addig tart, amíg az adott területen nem történik előrelépés. Amikor az adott ügy „kihúll”, akkor visszavonul a politikától távolságot tartó életterébe.⁵

Összességében tehát a fiatalok politikai részvételének értelmezése jelentős mértékben függ attól, hogy melyik paradigmát alkalmazzuk. Míg az elidegenedési megközelítés a részvétel hiányára és annak problémáira helyezi a hangsúlyt, addig az elkötelezett paradigma a részvétel átalakulását és új formáinak megjelenését emeli ki. A két perspektíva közötti különbség nem pusztán empirikus, hanem normatív kérdéseket is felvet arról, hogy mit tekintünk „jó” vagy „kívánatos” állampolgári részvételnek a kortárs demokráciákban. Ennek fényében érdemes rátekintenünk az állampolgári elméletek és empirikus kutatások alakulására is.

Az állampolgárság modern elméletének kidolgozójaként gyakran említett Timothy H. Marshall szerint az állampolgárság *„azok számára biztosított státusz, akik egy közösség teljes jogú tagjai. Azok, akik rendelkeznek ezzel a státusszal, egyenlők a vele járó jogok és kötelezettségek tekintetében. Azonban nincs olyan általános elv, amely meghatározná, hogy ezek a jogok és kötelezettségek milyenek legyenek.”*⁶ A marshalli modellben az állampolgár egy területileg behatárolt államhoz kötődő, azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező személy. Részt vesz az intézményes rendszerben, betartja a társadalmi-jogi normákat és szabályokat, miközben az állam olyan jogokat biztosít neki, amellyel közösen rendelkezik a

⁴ Amnå 2010; Amnå-Ekman 2013.

⁵ Szabó A. 2012; Szabó A. 2014; Papházi-Oross-Szabó 2019.

⁶ Marshall 1950. 18.

polgártársaival. A globalizáció és technológiai fejlődéssel együtt járó társadalmi változások azonban az állampolgár klasszikus értelmezésében is jelentős kérdéseket vetettek fel. A tömeges bevándorlás a nyugati országokba – köztük érte a hasonló folyamatokat jelenleg átélő közép-kelet-európai országokat is – megváltoztatta a korábbi nemzetállami felfogásokból eredeztethető állampolgárság fogalmát. A lakhely és az állampolgárság sok tekintetben elkülönül, tömegeket hagyva egy sajátos státuszban.⁷ A technológiai fejlődés, a gazdasági növekedés és a globalizáció okozta társadalmi változások az ifjúság intervallumának kitolódásán és társadalmi csoportként való megjelenésén túl felülírták az állampolgárság klasszikus elméleteit is.⁸ Úgy látom, hogy itt a probléma háromszatú: egyrészt a gazdasági fejlődés és a magas fokú individualizáció okozta késleltetett átmenet az állampolgári attitűdök kialakulásának eltolódását hozta, amely elkülönítette az állampolgárság jogi és társadalmi meghatározását, másrészt megváltoztak az állampolgárság alapvető alkotóelemei a globalizáció, a technológiai- és gazdasági fejlődés nyomán, harmadrészt pedig az állampolgári attitűdök – nagyrészt ezek hatására – új formákban jelentek meg, amely generációs különbségeket okozott és szorosan kapcsolódik az elkötelezett és elidegenedő paradigmából eredő eltérésekre.

Az állampolgársággal foglalkozó elméleteknek két jól megkülönböztethető formája van. Az egyik egy normatív-filozófiai vonalat követ, arra keresve a választ, hogy milyen az ideális állampolgár. Az ideális állampolgár meghatározása természetesen nem egyszerű és különböző megközelítések mentén értelmezhető. Ezen filozófiai irányzatok összehasonlítását Holle Alexandra végezte el az állampolgári nevelés céljainak meghatározása révén. (1. táblázat) A másik megközelítés nem normatív értelmet próbál adni az állampolgárság fogalmához, hanem empirikus adatokra támaszkodva a szélesebb társadalomban kimutatható mintákra koncentrálni. A következőkben ezekre a modellekre fogok koncentrálni, amelyek képesek a társadalomban és az ifjúság körében kimutatható legfontosabb változások kiemelésére, ezáltal lehetővé téve az empirikus szocializációs kutatásokkal való összehasonlítását.

⁷ Itt érdemes megemlíteni egyrészt a menekülteket, bevándorlókat, másrészt pedig azon kisebbségek tagjait, akik nem rendelkeznek állampolgársággal és hontalanként vannak nyilvántartva (lásd a balti országok oroszajkú népességét).

⁸ Diener 2017.

Irányzat		Állampolgári nevelési célok és eszközök
Liberális		az egyén boldogulását, valamint a jogkövetést lehetővé tevő tudás- és készségátadás; toleranciára, diszkriminációmentességre nevelés; képessé tétel a magánügyek és a közös gondolkodásra alkalmas ügyek megkülönböztetésére
Kommunitárius		a közösségelvű állampolgári erények kiművelése; társadalmi kohézió megteremtése; az egyének bevezetése a társadalmi tradíciókba, gyakorlatokba; közös értékrend, viselkedési normák közvetítése; felkészítés a közösségi vitákban való részvételre és a közösségi célokért történő cselekvésre; konszenzusra törekvés; közösségi szolgálat
Republikánus		a republikanizmusra jellemző állampolgári erények megismertetése, átadása; politikai tudás, ismeretek átadása; az iskola, mint a politikai részvétel gyakorlóterepe, deliberatív fórumok működtetése, vitakészség fejlesztése; közösségi szolgálat
Nemzeti		a nemzeti identitást, műveltséget, lojalitást, szolidaritást elősegítő állampolgári nevelés; a nemzeti hagyományok megismertetése és művelése
Globális	Neoliberális	a globalizálódott életben való sikeres részvételre való felkészítés; a tudás és készségek nemzetközi áramlásának elősegítése, így például a kultúrák közötti megértésre nevelés
	Radikális	képessé tétel a különféle globális ügyek komplex vizsgálatára és megoldására; kritikai attitűd kialakítása a fennálló struktúrákhoz; felkészítés az elnyomó struktúrák lebontásához való hozzájárulásra
	Transzformatív	képessé tétel a különféle globális ügyek komplex vizsgálatára és megoldására; felkészítés a demokratikus helyi és globális közösségek létrehozására, illetve az abban való részvételre; univerzális értékek átadása
Kritikai		partnerségen és párbeszéden nyugvó tanulás; a társadalmi igazságosság iránti érzékenység kialakítása; a tanulók képessé tétel az elnyomó struktúrák azonosítására; a tanulók felkészítése az elnyomás és kizsákmányolás elleni cselekvésre

1. táblázat: Az állampolgári nevelés céljai a normatív irányzatok tükrében.⁹

⁹ Holle 2024. 44-47. Saját szerkesztés

A társadalmi kivonulás problémáját Robert D. Putnam nevezetes „*Bowling Alone: America's Declining Social Capital*” című munkája emelte a mainstream politikatudomány középpontjába. A szerző a bowlingozás tendenciájához hasonlítja a társadalmi részvétel visszaesését, ami nagyfokú individualizáción megy keresztül.¹⁰ A széles közösségi kivonódásból eredő jelenség legláthatóbb tünetének Putnam a választáson való részvétel drasztikus visszaesését látja. Ez a folyamat a kollektív cselekvés megtörését és a normatív társadalmi cselekvést biztosító erős, érzelmi alapokon nyugvó társadalmi, nemzeti kötelék meggyengülését hozta.¹¹

A társadalmi cselekvés a nagy fokú individualizációval atomizálódik, de – ahogyan Charles Pattie és szerzőtársai is ráerősítenek 2004-es kutatásukban – ez nem egy széles körű elidegenedésben nyilvánul meg, hanem egy hangsúlyeltolódásban a kollektív részvétel felől az egyéni szintű politikai részvétel felé.¹²

Hasonló megállapításokra jut Henrik Paul Bang is, aki a koppenhágai Nørrebro választókerületben készült kutatásból kiindulva két egymással ellentétes állampolgárságtípust vezet be a köztudatba, amelyek nem a klasszikus értelemben vett állampolgársági modellben helyezkednek el.

A szakértő állampolgárok ('expert citizens' – *szerző fordítása*) speciális szakértelemmel rendelkeznek egy-egy (szak-)politikai területen. Részvételük nem egyenletes, általában projektalapú és különböző ügyek köré rendeződnek, amiben rendelkezésre áll a szükséges tudás-, politikai és kapcsolati tőke számukra. A klasszikus képviseleti mechanizmusokon túl, a szakértői és civil tevékenységben foglalnak helyet, állampolgári részvételük főként ebben fogható meg. Ezzel részben ellentétben a mindennapi alkotók ('everyday makers' – *szerző fordítása*) területe nem a politikában és különböző szervezetekben van, hanem a mindennapokban. Ügy- és életvitel-orientáltak és számukra releváns problémák mentén aktivizálódnak (helyi közösségek, környezetvédelem). Ezáltal a mindennapi alkotók alternatív, alulról szerveződő formát képviselnek, amelyek az egyéni identitásukhoz, értékeikhez és életstílusukhoz kötődő cselekvésekben bontakozik ki.¹³

¹⁰ A hasonlatot arra alapozza, hogy bár egyre több ember bowlingozik, a bowling csapatok tagsága ezzel szemben egyre alacsonyabb. A társadalom egészében az a folyamat zajlik le, amelyben „egyedül bowlingoznak”, kivonulva a társadalmi, közösségi életből.

¹¹ Putnam 1995.

¹² Pattie-Seyd-Whiteley 2004.

¹³ Bang 2005.

Bang munkájának szélesebb empirikus bizonyítását Yaoujun Li és David Marsh végezte el az Egyesült Királyságban, akik nagymintás kutatáson keresztül mutatták ki a két kategória társadalmi megjelenését. A szerzők a válaszadók több mint felét be tudták illeszteni ebbe a modellbe, azonban a kutatások igazolták, hogy még így is van egy fennmaradó 39%-ot kitevő inaktív állampolgár és egy szűk, összesen 8,4%-ot kitevő, a konvencionális politikában részt vevő klasszikusan értelmezett politikai aktivista. Az eredmények fényében árulkodó, hogy a mindennapi alkotók többségében fiatalabbak, nők és nem házasok.¹⁴

Russel J. Dalton távolabbról közelíti meg az állampolgárság változó jellegét. Empirikus adatokon keresztül két különböző állampolgári modellt azonosít az Amerikai Egyesült Államokban, amely nagyon jól körülírja az állampolgárság természetének alapvető változásait. Dalton arra kereste a választ, hogy milyen jellemzőket tartanak fontosnak a válaszadók a „jó állampolgár” eszményéhez. Az eredmények alapján két fogalmat hoz be a tudományos párbeszédbe: a kötelességcentrikus ('duty-based citizenship') és elkötelezett ('engaged citizenship') állampolgárságot. A két kategória közti különbséget leginkább a kötelezettségek szempontjából lehet felismerni. A kötelességcentrikus felfogás – nevéből is adódóan – az állampolgári kötelezettségekre, a törvények betartására és a társadalmi-politikai életben való aktív részvételre helyezi a hangsúlyt. Ez az állampolgárság klasszikus, szűkebb értelmezésére épít. Az elkötelezett állampolgár modelljében a hangsúly a politikain túl a civil és társadalmi életben való részvételre, az önálló véleményformáláson és a politika nem-konvencionális formáira helyeződik.¹⁵

Daltonhoz nagyon hasonló folyamatokat lát Bennett is, aki szerint zajlik egy eltolódás a posztindusztriális társadalomban a kötelességtudó ('dutiful citizen' – szerző fordítása) állampolgár felől a megvalósító állampolgár ('actualizing citizen' – szerző fordítása) modellje felé. A kötelességtudó állampolgári modellt itt is a klasszikus mintázatok teszik ki, míg a megvalósító állampolgárok csoportját laza hálózatok kötik össze, amelyek közös pontja a személyes értékek.¹⁶ (2. táblázat) Utóbbiak esetében rendkívül fontos lesz a közösségi-média és az internet elterjedése, ami hozzájárul az identitásalapú állampolgársági modell megvalósulásához.

Dalton és Bennett állampolgári modelljeit az évek folyamán több empirikus kutatás is megerősítette. Coffé és van der Lippe kutatása a kelet-közép-európai régióban kimutatta a daltoni kategóriákat, amely során

¹⁴ Li-Marsh 2008.

¹⁵ Dalton 2008.

¹⁶ Bennett 2008.

országoként eltérő eredményeket kaptak. Míg Magyarországon a kötelességtudó állampolgár, Szlovéniában az elkötelezett állampolgár modellje dominált a válaszokból kiindulva. Ezáltal a szerzők rámutattak arra, hogy a hangsúlyok egyes országok tekintetében máshova helyeződhetnek.¹⁷

Jellemző	Megvalósító állampolgár	Kötelességtudó állampolgár
Állampolgári kötelesség érzete	Gyengülő kötelességtudat; erős egyéni célok	Erős kötelességtudat a kormányzati részvétel iránt
A szavazás szerepe	Kevésbé fontos; más cselekedetek előtérben (önkéntesség, aktivizmus)	A szavazás a legfontosabb demokratikus aktus
Médiabizalom	Bizalmatlan a médiával és politikusokkal szemben	A tömegmédia követése a tájékozódás alapja
Közösségi részvétel formája	Laza, hálózatos, technológiával fenntartott kapcsolatok	Civil szervezetek, pártok, hagyományos szervezeti keretek
Kommunikáció típusa	Interaktív, horizontális, digitális	Egyirányú, hagyományos, intézményi
Fő motiváció	Személyes értékek, önmegvalósítás, közösségi projektek	Állampolgári kötelesség, intézményi részvétel

2. táblázat: A megvalósító- és kötelességtudó állampolgárság összehasonlítása¹⁸

Szintén Dalton kategóriáit tesztelte Hooghe és Oser ICCS és CIVED adatbázisain 14 éves diákok körében. A fiatalok válaszainak többsége jól illeszkedett az egyes kategóriákba, azonban formabontó kategóriákat is felvázoltak, amelyek nehezen magyarázhatóak a paradigmában. Ilyen kategória az „*all around*”, akik nem rendelkeznek határozott preferenciákkal, a „*mainstream*”, akinek mindkét modell egyformán vonzott és harmadikként pedig az alattvalói normákkal bírók.¹⁹

¹⁷ Coffé-van der Lippe 2010.

¹⁸ Bennett 2008. Saját szerkesztés

¹⁹ Hooghe-Oser 2015.

Bennett kategóriáit Adam Shehata és szerzőtársai igazolták longitudinális svédországi paneladatokon. A tanulmány sikeresen megerősítette, hogy a két modell kettő jól elkülönülő normarendszert foglal magában. Nem lehet a skála két oldaláról beszélni, de láthatóan beazonosítható az elhajlás egyik vagy másik irányba. Továbbá érdekes tanulságokkal bír az az eredmény is, hogy a közösségi médiát gyakrabban használó fiatalok hajlamosabbak a megvalósító állampolgár modellje felé elmozdulni, míg a hagyományos hírfogyasztás a kötelességtudó attitűdöket erősíti.²⁰ Xenos és szerzőtársai a közösségi média használat és politikai részvétel kapcsolatát vizsgálva három fejlett demokrácia (Ausztrália, USA, Egyesült Királyság) fiataljai körében kimutatták, hogy a megvalósító normák kritikus fontosságúak a kortárs fiatalok részvételi mintázatainak megértéséhez.²¹

Anne Muxel is ír a klasszikus állampolgári normák enyhüléséről, amelyet azonban nem demokratikus deficitnek, hanem egy új állampolgári modellnek tud be. Az átalakulások során a konvencionális politika háttérbe szorul, amelyben a szavazástól való távolmaradás már szinte legitimációt nyert. Azonban olyan kommunikációs és információközlési csatornák nyíltak az utóbbi időben, amelyek hozzájárulnak új részvételi lehetőségek kialakításához. Az új állampolgársági modellt nem nevezi meg, azonban három jellemzőjét azonosítja: (1) általános bizalmatlanság a politikával szemben, (2) a távolmaradás legitimálása és az időszakos szavazás terjedése, (3) a tiltakozásban való részvétel növekedése.²²

Anita Harris pontosan rámutat arra, hogy a társadalmi változások tükrében az ifjúsági kutatások mellett az állampolgári elméletek is hasonló dilemmákkal küzdenek a társadalmi változások következtében, csupán hangsúlyok tekintetében mutatkozik különbség a két terület között. Harris szerint a fiataloknak három okból is megkülönböztetett szerepe van az állampolgári elméleteket tekintve. Egyrészt a fiatalok megnevezés átíveli az állampolgársági – és főként politikai – jogok korhatárát, hiszen a legtöbb országban ez tizenhét év, ahol viszont a 21. században már nem merül ki a fiatalság fogalma, sőt a korábban bemutatott életkorok pszichológiai rendszerezéséből láthatjuk, hogy ekkor kezdődik a társadalmi érés időszaka. Másodszor a politikai intézményeket nem a fiatalok hozzák létre, hanem a felnőttek hagyják rájuk azokat a struktúrákat, amelyben élnek és szerinte ebbe a folyamatba nem is igazán vonják be őket. Harmadszor viszont – paradox módon az előző jellemzővel (szerz. megj.) – a fiatalok mindig is a politika figyelmének központjában állnak, mivel a kutatások

²⁰ Shehata et al. 2016.

²¹ Xenos et al. 2014.

²² Muxel 2015.

generációs szakadékot sejtetnek mind ideológiai (liberálisabbak), mind részvételi oldalról (passzívabbak).²³

Az új állampolgári felfogások és az ifjúságban bekövetkező változások nem melleleg szoros összefüggést mutatnak a korábban említett elkötelezett és elidegenedő paradigma kettősével. Míg az elkötelezett ifjúság paradigmájában gondolkodók a társadalmi aktivitást a kormányzati szférán kívül látják, a kormányzati szférára hárítva a felelősséget a fiatalokkal való hangnem megtalálásának kudarcában, addig az elidegenedő paradigma – bár elfogadva a közösségi kifejezés autonóm formáit – az empirikus adatokon nyugvó generációs visszaesésre helyezi a hangsúlyt. Míg utóbbi egy régebbi állampolgárság modellt tart fent, az ahhoz köthető jogokra és kötelességekre helyezve a hangsúlyt, addig előbbi a globalizációval kapcsolatos identitásváltozásra koncentrálva az önkifejezést és személyes értékeket kiemelve sokkal inkább elkötelezettnek látja a fiatalokat.

Az elkötelezett paradigmában született tanulmányok a politikai részvétel nem konvencionális formáira koncentrálnak, megteremtve az olyan jellemzéseit a fiatalok részvételi mintázatainak, mint a racionális lázadás, vagy a kiteljesedő állampolgár. Ezek az eredmények azt a Bennett általi forgatókönyvet erősítik, miszerint zajlik egyfajta eltolódás a posztindusztriális demokráciákban a kötelességtudó állampolgári modell felől az önmegvalósító állampolgári modell felé. Ezeket laza hálózatok kötik össze, amelynek közös pontja a személyes értékek.²⁴ A fiatalok a saját politikai identitását a konvencionális politikán túl más felületeken éli meg, de ez nem azt jelenti, hogy nem követi az eseményeket, csupán „alszik” egészen addig, amíg közvetlenül őt nem érintő ügyben nem vonódik be és kezd megnyilvánulni a „projekt” lecsendesedéséig.²⁵ Bár empirikus adatok bizonyítják az eltolódás tényét, láthatóan korlátozott mértékben valósul meg az intézményrendszer ezirányú változása és az iskolarendszer is többségében a kötelességtudó, poroszos jellegű tanítást tűzi ki célként. A kormányzati intézmények lassan reagálnak ezekre a kihívásokra ezáltal növekedik a távolság a fiatalok és a kormányzati intézmények között.²⁶

Konklúzióként levonható, hogy az utóbbi harminc évben kialakuló társadalmi változások az ifjúság és az állampolgárság koncepciójának átalakulását hozták magukkal, a kidolgozott elméletek pedig erre reagálva új paradigmákban kezdtek el gondolkodni a részvételi mintázatokat illetően.

²³ Harris 2015.

²⁴ Bennett 2008.

²⁵ Szabó 2014; Amná 2010.

²⁶ Bennett 2008.

A kutatások kimutatták, hogy megfigyelhető egy hangsúlyeltolódás az állampolgári attitűdökben, amely nem feltétlenül csak apatikusságot, hanem új, egyedibb és személyes identitáson alapuló részvételi mintákat eredményezett. A következőkben röviden bemutatom a szocializációs irodalom alakulásának legfontosabb mérföldköveit, ismertetve azt a részleges hangsúlyeltolódást, amely a 21. századi szocializációs irodalom alapjául szolgál. Ezt követően a szocializáció folyamat- és ágensközpontú megközelítéseit mutatom be, amelyben kis részben kitérek a különböző szocializációs színterek hatására is annak érdekében, hogy rávilágítsak a politikai identitás kialakulásának közoktatáson túli és azzal egyidőben ható tényezőire.

A politikai szocializációs irodalom nagymértékű változáson ment át az utóbbi több mint fél évszázadban. A kutatási nehézségek és az itt említett társadalmi változások okán vitáktól és problémáktól nem mentes tudományterület több hullámvölgyet megélt közel 80 éves aktív jelenléte óta. A megközelítéseinek alakulása nemcsak történeti kitekintésként szolgál, hanem a szocializációs kutatások legfontosabb kétélyeit, nehézségeit és az erre adott válaszokat is tartalmazza.

A politikai szocializációs szakirodalom történeti fejlődése

A fiatalok társadalmi tanulása iránti érdeklődés visszavezethető egészen az ókori Görögorszáig. Platón és Arisztotelész munkáitól kezdve a felvilágosodás gondolkodóin keresztül számos írás született, hangsúlyozva az oktatás és politikai nevelés szerepét a társadalom és a politikai rendszer működésében.²⁷ A modern társadalomtudományi kutatások terén a 20. század első felében jelent meg az igény a fiatalok politikai nevelésének tudományos vizsgálata iránt, azonban első ízben a szocializáció fogalmát csak 1922-ben Émile Durkheim *Education and Sociology* című posztumusz munkájában találjuk meg. Durkheim szerint a szocializáció egy társadalmi folyamat, amely nem csupán az egyén fejlődését szolgálja, hanem a társadalom reprodukcióját is. Úgy vélte, hogy a nevelés révén az egyén fokozatosan internalizálja a társadalom kulturális és erkölcsi normáit, így válik teljes jogú tagjává.²⁸ A fogalom politikatudományi felhasználása az 1950-es években kezdődött el Herbert H. Hyman által, aki a *Politikai szocializáció* című művében teremtett alapot a kutatási területnek.²⁹ A

²⁷ Isaacs 2021.

²⁸ Durkheim 1922.

²⁹ Hyman 1959.

választási viselkedés mechanizmusait kutató behaviorista irányzat aranykorszakában a politikai szocializáció folyamatát is ennek az elméleti háttérnek vetették alá az Egyesült Államokban és arra keresték a választ, hogy a serdülők milyen mértékben vesznek át politikai értékeket a fejlődésük korai – főként családi – szakaszaiban. A korai kutatásoknak ezáltal két célja volt: azonosítani tudják a politikai rendszer stabilitásának generációkon átívelő feltételeit, illetve feltárják a mélyebb összefüggéseket a fiatalkorban átvett minták és a felnőttkori politikai értékek között.³⁰

Az 1970-es évekre részben a társadalmi változásoknak köszönhetően háttérbe szorultak a klasszikus elméletek, az általánosítási kísérletekbe vetett bizalom megingott és önkritikus hangnem jelent meg. Az amerikai és nyugat-európai kutatások a demográfiai átmenetre és az azzal párhuzamosan kibővülő szubkulturális csoportokra, a növekedő részvételre a felsőoktatásban, a kitolódó felnőttkori szerepek elsajátítására és ezzel az ifjúsági életszakasz elhúzódására koncentráltak.³¹ A családi szocializáció primátusának elhalványulásával utat törtek a szocializációt beteljesedési pont nélküli folyamatként leíró tanulmányok. Ennek érdekében először a serdülők és középiskolások, majd a fiatal felnőttek politikai szocializációjával kapcsolatban kezdődtek meg kutatások.³² Florence Haegel (2020) szerint ez a változás négy alterületét hozta létre a témát érintő politikatudományi kutatásoknak:

(1) az iskoláskorú politikai és állampolgári szocializáció kutatásának előtérbe kerülését a családi szocializációval szemben,

(2) a mannheimi alapokon nyugvó generációformáló folyamatokra és a generációkat szocializációs szempontból megkülönböztető,

(3) a társadalmi mobilitás szocializációs hatásaira összpontosító, illetve

(4) a kevésbé rendszerezett, a felnőttek másodlagos politikai szocializációjának mozgatórugóit vizsgáló irányzatokat.

Az első részét képezik az általános- és középiskolásokra összpontosító kutatások, amelyeknek középpontjában az állampolgári nevelés különböző formái és hatásai állnak. A második irányzat a különböző generációk által kollektíven átélt események és állapotok hosszú távú hatását kezdte el kutatni, míg a harmadik a társadalmi mozgalmakban való részvétel szocializációs képességeire összpontosít. A negyedik, egyben legképlékenyebb és módszertanilag leginkább anarchikus irányzat azokat a színtereket próbálja feltárni, amelyek a felnőttkori politikai

³⁰ Csákó 2004.

³¹ Kéri 1989.

³² Sapiro 1994.

szocializációban játszanak szerepet, mint például a munkahely, vagy a párkapcsolat.³³ A kilencvenes éveket megelőző összegző munkák azonban több kérdést vetnek fel a politikai szocializációs elméletekkel kapcsolatban, mind amennyire választ tudnak adni. A tanulmányok rendkívüli mértékű gyarapodása, a gyakori elméleti ellentmondások (például az attitűdök stabilitásában), az empirikus kihívások (vagyis a szocializációs színterek hatásainak mérése), illetve a tudományágak közti harmonizáció hiánya nehezen átáthatóvá tette a politikai szocializációs kutatások rendszerét.³⁴ A '70-es és '80-as évek kutatásai legtöbbször mezoszintre korlátozódtak, átfogóbb stabil elméletek nem születtek, ami mellett a kutatómódszertan anarchikus jellege is megnehezítette a fennálló eredmények összehasonlíthatóságát.³⁵

Anna Emilia Berti a politikai szocializáció fejlődését kutatva arra jutott, hogy az 1990-es években megint háttérbe szorult a terület kutatása, a politikatudományban pedig az alacsony politikai érdeklődés, az apátia és a civil erózió problémája jellemezte a területet, ahogyan a korábbi részek összefoglalójából is láthattuk. A szerző a politikai szocializációs kutatásokat három időszakra korszakolja a 2000-es évek közepéig. Az első a már említett családcentrikus időszak, ahol a gyermek passzív befogadását feltételezték. A második korszak a Haegel által felsorolt változásokhoz igazodó időszak az 1970-es és 1980-as években, amit az 1990-es évektől az alacsony politikai érdeklődés, apátia és civil társadalmi erózió okozta kivonulás követett.³⁶ Szabó Andrea azzal egészíti ki Erik Amnå nyomán Berti munkáját, hogy a 2000-es évek közepétől egy újabb reneszánsza és hulláma figyelhető meg tudományterületnek, amely során az egyének szocializációját már nemcsak passzív befogadásként értelmezik, hanem a fiatal úgy kezelik, mint aki maga is irányítja a saját politikai szocializációját. Ebben a paradigmában a gyermekekről a serdülőkre és fiatal felnőttekre helyeződik a hangsúly, amelyben a szocializáció alanyát nem egyszerűen passzív befogadónak tekintik, hanem megjelenik az alulról építkező, sokkal individuálisabb szocializáció lehetősége.³⁷

Érezhető, hogy a szocializációs kutatások ezen módja átfedést mutat az állampolgári mintázatok változásával. Az individualizáltabb politikai cselekvési mintázatok, amelyek inkább az önmegvalósítást és a hálózatos társadalmi részvételt hangsúlyozzák ki, jól összeilleszthetőek a modern szocializációs kutatások hangsúlyaival. Az önállóbb fejlődés – amelyben a

³³ Haegel 2020.

³⁴ Kéri 1989.

³⁵ Szabó M. 2001.

³⁶ Berti 2010.

³⁷ Szabó 2025.

fiatal önálló aktorként vesz részt – megfelelő keretet biztosít ezen attitűdök kialakulására. Azonban az elmúlt bő két évtizedben a politikai szocializációs munkák esetében lassú változás figyelhető meg, amely két paradigma párhuzamos együttélését hozta magával. Szabó Andrea szerint ez az időszak egyben a felülről irányított és az alulról építkező politikai szocializáció ellentétének időszaka.³⁸ A következőkben ezen paradigmák áthidalására törekszem azzal, hogy a politikai szocializációs kutatások a szakirodalomban kevésbé összevetett, kissé unortodox kategóriáit hozom létre. A fejezetben arra törekszem, hogy rámutassak ezeknek az elméleteknek a közös fókuszpontjaira és párhuzamaira, közelebb hozva ezeket az állampolgári elméletek változásával.

A szocializációs irodalom folyamat- és ágensközpontú megközelítései

A politikai szocializációs szakirodalmat áttekintve úgy látom, hogy elkülöníthető egyrészt egy folyamatközpontú, másrészt egy ágensközpontú megközelítés. A kettő nem egy skála két végén helyezkedik el, köztük átfedések és egyéni minták is jelen vannak, a hangsúlyeltolódások tekintetében azonban felfedezni különbségeket. Míg a folyamatközpontú megközelítés az egyéni döntések és interakciók, illetve az azt befolyásoló tényezők mentén közelíti meg a politikai identitás kialakulását, addig az ágensközpontú tanulmányok különböző színterek egyénre gyakorolt hatására helyezik a hangsúlyt. A kategorizálás azért is indokolt lehet, mivel a szocializáció egyben eredményként és folyamatként is szokás leírni, amelynek egyik oldalán a társadalmi és kulturális determinációk (pl. család, szocioökonómiai háttér), másik oldalán pedig a különböző helyzetekben, különböző szereplőkkel alakított interakciók és folyamatok állnak. Továbbá folyamat abban az értelemben, hogy az egyén politikai érdeklődésének és érésének a folyamata zajlik, eredmény pedig abban, hogy a folyamat során a társadalmi értékek és normák átöröklődnek a társadalomban.³⁹

A folyamatjellegű megközelítések tehát a fiatalok politikai szocializáció egyedi jellegére összpontosítanak, amelyben a fiatalok saját maguk is aktív résztvevői politikai attitűdjeik kialakításának, amelyben a felülről történő szocializáció csupán a kereteket adja meg. Az ilyen jellegű kutatások az egyedi életutakat figyelik meg és sok esetben a mélyebb megértésre

³⁸ Szabó 2025.

³⁹ Muxel 2022.

koncentrálnak általánosításra való törekvés nélkül.⁴⁰ A folyamatjellegű megközelítést kiválóan foglalja össze Anne Muxel, aki összekapcsolta írásában mind az egyéni, mint a kollektív logika alkotóelemeit, ezáltal a meghatározva azokat a külső hatásokat, amelyek hatással vannak az egyéni cselekvések kereteire. Muxel négy időbeliség (temporalitás) metszéspontján keresztül vizsgálja az egyén politikai életútjának alakulását, amelynek ismertetését szakirodalmi kiegészítéssel mutatom be:⁴¹

Történelmi temporalitás: Ez a dimenzió az adott történelmi kontextushoz és eseményekhez kötött politikai döntések keretrendszerét adja. Elhelyezi az alanyt egy történelmi térben, ahol kijelöli a döntések lehetőségeit és kontúrjait, illetve formálja a politikai magatartást.

Generációs temporalitás: Az egyént egy közös élményeken alapuló generációs közösségbe helyezi el. Kiindulási pontja egyrészt Karl Mannheim (1928) generációs elmélete, másrészt az befolyásolható évek hipotézis ('*impressionable years hypothesis*' – IYH – szerző fordítása) (Sears-Funk, 1999), amely a fiatalok politikai tapasztalatok különösen maradandó hatásait feltételezi az egyének politikai identitása és viselkedési szokásai tekintetében. Az elmélet alapján egyrészt a kulcsévekben bekövetkező történések a kollektív emlékezet részévé válnak, így hosszabb távon befolyásolva a fiatalok politikai szocializációját.⁴² Másrészt a IYH felhívja a figyelmet a generációs különbségek jelentőségére a politikai szocializáció területén. Empirikus longitudinális vizsgálatok igazolták, hogy a kollektív élmények függvényében változnak a politikai részvételi formák.⁴³

Narratív identitás temporalitása: Az egyéni életutat meghatározó személyes élmények és élettörténeti események. Ezek az élmények nagymértékben befolyásolják az egyén politikai orientációját és részvételét, hiszen a politikai identitás folyamatosan alakul és újrarendeződik az életút során. Ide kapcsolódnak az olyan események, mint a szülők válása⁴⁴, a párkapcsolatban megjelenő politikai kérdések⁴⁵, vagy a karrierút és munkahelyi szocializáció.⁴⁶

⁴⁰ Magyarországon például lásd Fényes Csongor munkáit.

⁴¹ Muxel 2022.

⁴² Erről bővebben lásd Osborne-Sears-Valentino 2011; Schuman-Rogers 2004.

⁴³ Erről bővebben lásd Grasso 2014; Grasso 2016; Schuman-Rogers 2004.

⁴⁴ Voorpostel-Coffé 2014.

⁴⁵ Muxel 2015.

⁴⁶ Geurkink-Akkermaan-Sluiser 2024.

Genealógiai temporalitás: Ez az idődimenzió az egyén családtörténetéhez és politikai örökségéhez, vagyis az intergenerációs hatásokhoz kapcsolódik, amelyek közvetetten is átöröklődhetnek a gyerekekre.

A szocializáció másik, ágensközpontú megközelítése ugyanolyan komplex folyamatként képzei el a társadalmi tanulást, azonban olyan színtereket próbál meg beazonosítani, amelyek szignifikáns hatással lehetnek az egyén fejlődésére. Ezeknek a mechanizmusoknak különböző kategorizálási lehetőségeik vannak. Egyrészt a szocializáció ezen típusai lehetnek direkt és indirekt jellegűek. Direkt formáról beszélhetünk, amennyiben az egyén tervezett és nyilvánvaló nevelést kap (például iskolai állampolgári nevelés óra során), illetve indirekt formáról, amennyiben a közösségi értékek és közéleti fogékonyság spontán átöröklődése zajlik.⁴⁷ Amennyiben ezt intézményes oldalról közelítjük meg, hasonló értelemben beszél a politikai szocializációs mechanizmusokról Szabó Ildikó a formális és nem formális tényezők elkülönítésével. Míg a formális tényezők (pl. iskola és közösségi szervezetek) az állampolgári magatartások átörökítésében, addig a nem formális tényezők a politikai identitás kialakulásában játszanak fontos szerepet.⁴⁸ Az ágensközpontú megközelítés hagyományosan négy szintért különböztet meg. Elsődleges szocializációs szintérnek tartjuk a családot, amely a politikai személyiségünk alapköveit rakja le, így főként korai évekre jellemző. Ezt későbbiekben az iskola, a kortárs csoportok és a média hatása egészíti, amiket a másodlagos szocializációs térbe sorol a szakirodalom.⁴⁹ Röviden bemutatom ezeket a színtereket a következőkben, rámutatva a legfőbb eredményeikre és párhuzamaira a folyamatjellegű megközelítésekkel.

A család hangsúlyos szerepét már a szocializációs kutatások korai eredményei is kimutatták.⁵⁰ A politikai szocializáció alanya itt találkozik először a hatalom és tekintély fogalmával. Ez az első helyszín, ahol egy saját szabályai szerint működő közösség tagjaiként funkcionálnak, amelybe a beleszólás viszont nem teljes értékű, csak kivételes esetekben biztosított. Meghatározó szerepmintákat közvetít, illetve ez a politikai szimbólumok elsajátításának elsődleges színtere is.⁵¹ Kiindulási – és talán legbiztosabb – pontjaként a társadalmi és gazdasági háttér szocializációs hatását lehet megemlíteni hiszen a magas jövedelem és a szülők iskolázottságának

⁴⁷ Brezsnayánszky 2021.

⁴⁸ Szabó I. 2009.

⁴⁹ Szabó M. 2001.

⁵⁰ Lásd például Greenstein 1965; Easton-Dennis 1969; Renshon 1977.

⁵¹ Szabó M. 2001; Almond et. al. 2006.

mértéke bizonyítottan szignifikáns hatással van a későbbi politikai érdeklődés és részvétel formáira.⁵²

A családi háttér mind közvetett, mind közvetlen módon hatással lehet a politikai attitűdök kialakulására. Egyrésztől a szülő aktív részvétele a politikában hozzájárul a mintaképzéshez (közvetett), másrésztől pedig a szülőkkel való politikai témájú kommunikáció növeli a későbbi szerepvállalás esélyét (közvetlen).⁵³ A családból átörökölt politikai minták, attitűdök és preferenciák a későbbiekben is meghatározó hatással bírnak a politikai identitás kialakításában.⁵⁴ Ennek szerepét a későbbi szocializációs közegek ugyan felülírhatják, de konszenzus van a hosszú távú intergenerációs hatását illetően. A tanulmányok nagyjából azonos eredményekre jutnak – az amerikai és az európai politikai kultúrából eredő különbségek ellenére – a pártpreferenciák öröklődésének szignifikáns jelenlétéről. Az Egyesült Államokban a kétpártrendszer hatására könnyebben beilleszthető, viszont az európai többpártrendszerek esetében is szignifikáns hatással van a szülő politikai hovatartozása későbbi preferenciákra.⁵⁵ Alexandra Avdeenko és Thomas Siedler 2017-es tanulmányukban a szülők szélsőjobbaldali preferenciának a szélsőséges nézetek kialakulásában szerepet játszó tényezőit vizsgálták és megállapították, hogy a fiatalok jobbaldali nézeteinek legerősebb indikátora a szülők hasonló attitűdje, főként az apák és a fiúk közti kapcsolat esetében.⁵⁶

Látható, hogy a család fontos szerepet tölt be az intergenerációs hatásokat illetően, kezdve a szocioökonómiai háttértől a politikához való viszonyig, amelyek egyrésztől meghatározzák az aktív cselekvés határait, másrésztől a társadalmi részvételhez kapcsolható motivációt egyaránt. Az előbbi a folyamatközpontú, míg utóbbi a klasszikus értelemben vett ágensközpontú megközelítések alapját képezheti.

A család után a másodlagos szocializáció területére lépve kiemelt figyelmet kell fordítani a kortárs csoportok befolyásának. A kortárs csoportok esetében főként indirekt szocializációról beszélhetünk, amit a csoporthoz tartozás és az abban kialakuló normáknak való megfelelés táplál. Fiatalkorban ez a szintér az egyik legmeghatározóbb és a kor előrehaladtával egyre befolyásosabb az ereje.⁵⁷ Szabó Ildikó szerint az egyetemi évekre a család, mint külső szocializációs tér hatása

⁵² Grasso-Giugni 2016; Kiess 2021.

⁵³ Verba et. al. 2005.

⁵⁴ Hooghe-Bonen 2015; Avdeenko-Siedler 2017.

⁵⁵ Hooghe-Bonen 2015; Muxel 2015.

⁵⁶ Avdeenko-Siedler 2017.

⁵⁷ Szabó M. 2001.

szaggatottabbá válik és az iskola mellett a kortárs csoportok egyre fontosabb tényezőkként jelennek meg.⁵⁸ A családtól abban a tekintetben is különbözik, hogy ezek a közegek demokratikusabbak, a kölcsönösségen alapulnak, a viselkedési szabályok pedig szabadabban alakíthatóak.⁵⁹ Egy olyan társadalmi csoport részévé válik, ahol számos demokratikus és gazdasági normát sajátít el.⁶⁰ Számos empirikus tanulmány kimutatta, hogy az közéleti ('*civic talk*') és politikai témák kortársak közötti megvitatása szignifikáns hatást gyakorol a politikai részvételre és értékekre.⁶¹

További klasszikusnak számít a média szocializációs színtere, amely egyben a leggyorsabb átalakuláson ment keresztül az utóbbi évtizedekben. Jelentőségét a korai szocializációs munkák is kimutatták, azonban hatásának mértékéről a mai kutatási eredmények is ellentmondásosak.⁶² Szerepe a politikai szocializációban azonban vitathatatlan abban a tekintetben, hogy viszonylag könnyen hozzáférhető, így tájékozódásunk alapját képezi.⁶³ Míg a tömegmédiá és a klasszikus források (mint a televízió, rádió, nyomtatott sajtó) háttérbe szorul, a közösségi média gyors fejlődése új kapukat nyitott a fiatalok körében. Jakubowski kutatása rámutat, hogy a lengyel középiskolás fiatalok legfőképp az internetről, közösségi médiából tájékozódnak mémeken és rövid bejegyzéseken keresztül.⁶⁴ Ezt azzal egészítik ki Barberá és szerzőtársai több milliós Twitter-felhasználó ideológiai preferenciáinak mérése során, hogy bár korábbi kutatások visszhangkamra hatást feltételeztek a közösségi média politikai célú használatát illetően, azonban ez nem feltétlenül igaz. A hírek többségében több ideológiai oldalról is befolyanak, viszont a politikai kérdések esetében nagyobb valószínűséggel továbbítják azokat, amelyet ideológiailag hasonló forrásból szereztek.⁶⁵ Xenos és szerzőtársai viszont kimutatták, hogy a közösségi médiának kiegyenlítő hatása van a megvalósító és kötelességtudó állampolgárok között azzal, hogy politizálja a mindennapi életet, hiszen a közösségi médiát mindennaposan böngészve akarva-akaratlanul belebotlanak hírekbe.⁶⁶ A közösségi média az utóbbi években továbbá nemcsak információforrás, hanem önálló interakciós téré is vált, ahol az egyének megvitathatják a politikai kérdéseket.⁶⁷ Ioana

⁵⁸ Szabó I. 2009.

⁵⁹ Giddens 2006.

⁶⁰ Neundorf-Smets 2017.

⁶¹ Ekström-Östman, 2013; McDevitt-Kiousis, 2007

⁶² Renshon, 1977; Nah-Yamamoto, 2018

⁶³ Giddens, 2006

⁶⁴ Jakubowski 2021.

⁶⁵ Barberá et al. 2015.

⁶⁶ Xenos et al. 2014

⁶⁷ Anduiza-Jensen-Jorba 2012.

Literat és Neta Kligler-Vilenchik közösségi platformokat kutatva egy online videójáték kiváltotta széleskörű politikai párbeszéd vizsgálatában például rámutatnak, hogy a közösségi médiában a fiatalok politikai önkifejezése organikusan és természetesen is ki tud alakulni és hídként jelenik meg a populáris kultúra és politikai közt.⁶⁸ A szerzők eredményei ezáltal közvetetten építenek Bang mindennapi alkotók, illetve Bennett megvalósító állampolgár modelljére, ahol a részvétel és önkifejezés a mindennapi élet folyamán spontán jelenik meg.

A közösségi média hatásait tanulmányozó kutatások tehát sok tekintetben ellentmondásosak, azonban a mára széleskörben elérhetővé vált platformok hozzájárulnak a fentebb említett állampolgári változások kibontakozásában, ahol a fiatalok nemcsak passzív befogadói, hanem önkéntes módon aktív alakítóivá is válhatnak a folyamatnak.

Az utolsó általam felvázolt terület az iskolai részvételre összpontosít, amelynek direkt szocializációs szerepét állampolgári nevelés terébe soroljuk, szemben mondjuk a kortárs csoportokkal, vagy médiával, amelynek nem célja nem feltétlenül a normák közvetlen átörökítése. Mechanizmusait tekintve Pusztai Gabriella megkülönbözteti a rekonstrukciós és konstruktivista felfogásokat. Míg előbbi az iskolai szocializációt úgy értelmezi, mint ahol a tanulók a makroszintű struktúrák nyomásának engedelmessé a terv szerint követik az iskolában közvetített normákat, addig a konstruktivista felfogásban a diák aktív szereplő, amely nemcsak befogadja, hanem részt is vesz az intézményi kultúra újraalkotásában.⁶⁹ Ez a két felfogás nem csupán a kutatásokban, hanem az oktatáspolitikai megfontolásokban is jelen van és láthatóan párhuzam vonható a szocializációs elméletek folyamat és ágensközpontú párosításai, illetve a korábban említett kortárs állampolgársági meghatározások felfogásai között.

Bár az iskolai szocializáció szerepét tekintve eltérő eredményeket kapunk a hatását, vagy annak relatív súlyát illetően, ez sok tekintetben abból adódik, hogy egyfajta olvasztótégelyként funkcionál a szocializációs ágenseket tekintve, ahol megjelennek a kortársak és később a médiahasználat, azonban a család szerepe még meghatározó marad. Az állampolgári nevelés és iskolai szocializáció jelentősége az eltérő eredmények ellenére a szocializáció aktív és passzív formájának összehasonlítása szempontjából mégis meghatározó jelentőséggel bír. A családi környezetből kikerülve az iskola a politikailag szervezett társadalom első modelljéül szolgál. (Szabó I., 2000) Itt ismerkednek meg az iskolai és

⁶⁸ Literat-Kligler-Vilenchik 2021.

⁶⁹ Pusztai 2020.

politikai intézményrendszerrel, illetve az általános interakciók segítségével – rendszertől függően – demokratikus érdekérvényesítési mintákat és normákat sajátítanak el. (Kalocsai, 2014) Folyamatjellegű jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a mindennapokat strukturáló, saját szabályokkal rendelkező, hierarchikusan felépülő rendszerben a fiatalok nemcsak befogadóként vannak jelen, hanem felismerik a hatalmi viszonyokat, és követelményeket, illetve elvárásokat fogalmazznak meg vele szemben.⁷⁰ A strukturális rendszerben, a szabályoknak megfelelően kitapasztalják mozgásterüket és lehetőségeiket, amellyel nemcsak befogadják, hanem akár aktívan is alakítani tudják az iskolai élet bizonyos szegmenseit. Erre alapozva az iskola szerepét a szakirodalom gyakran egy mikrodemokrácia kialakulásának lehetőségében látja.⁷¹ Ebben az esetben tehát klasszikusan az ágensközpontú megközelítések főként az iskola közvetlen hatását célozzák, a folyamatjellegű megközelítések az iskola olvasztótégely jellegét emelik ki. Ez a megközelítés azonban jól láthatóan újra a két megközelítés közeledésének ad teret: a fiatal képes egy adott szabályrendszeren belül kialakítani a saját mozgásterét, ezáltal aktív alakítójává válni a folyamatnak, lehetővé téve az önmegvalósítás sajátos formáit. Ebben kiemelt szerepe lehet a demokratikus lehetőségek kiépítésének és a nyitott tantermi légkörnek egyaránt.

Összehasonlítás és konklúzió

Az állampolgári normák átalakulása a későmodern társadalmakban egyértelműen átrendezte mind a fiatalok politikai részvételi mintázatait, mind a politikai szocializáció kutatásának hangsúlyait. A kötelességcentrikus, intézményközpontú modell felől a megvalósító, értékalapú és szituatív részvétel irányába történő eltolódás nem egyszerűen generációs részvételi visszaesést jelez, hanem újfajta állampolgári létformákat hoz létre, amelyekben a „készenléti” vagy „racionálisan lázadó” fiatal a konvencionális politikában csak bizonyos esetekben vesz részt, azonban saját önkifejezése, individuális céljai a társadalmi részvétel új formáit hozza létre.

Ezen változásokra a szocializáció irodalom is igyekszik reagálni, amelynek negyedik korszakában megjelent egy kontraszt a felülről irányított (általam ágensközpontúnak elnevezett) és az alulról építkező (általam folyamatközpontúnak elnevezett) megközelítések között. Ez a különbség

⁷⁰ Buchanan-Barrow 2010.

⁷¹ Amnå 2010.

azonban nem feltétlenül egy skála két részét jelölik. Tanulmányomban arra tettem próbát, hogy rámutassak a két paradigma közti párhuzamok és közös pontok halmazára, ezáltal közelítve a megközelítések alkalmazási módszereit. Ennek eredményeinek összefoglalását a 3. táblázatban hasonlítottam össze.

Szintér	Ágensközpontú megközelítés klasszikusan	Folyamatközpontú megközelítés közelítése
Család	A család meghatározó szerepe a politikai értékek és attitűdök átadásában	Intergenerációs hatások és szocio-ökonómiai háttér – a cselekvés hatóköre
Iskola	Önálló szocializációs hatás, a fiatal, mint befogadó. Közvetlen beleszólás a szocializációba	Mikrodemokrácia – a szabályrendszer meghatározza az aktív cselekvés határait.
Kortársak	Indirekt szocializáció - normák átadása és azoknak való megfelelés igénye	Demokratikus környezet, kölcsönösség, szabályok alakíthatóak fiatalok által
Média	A média, mint lövedék, vagy injekció. A tömeg-média közvetlen hatása a szocializációra	A média (és főként a közösségi média) mint interakciós tér és az önálló vélemények megnyilvánulási lehetősége

3. táblázat: A folyamatközpontú megközelítés közelítése az egyes szinterek ágensközpontú megközelítéseéhez.⁷²

A bemutatott elméleti munkák és empirikus kutatási eredmények alapján a két megközelítésnek egyaránt létjogosultsága van a kortárs szakirodalomban. Bár az állampolgárimodell-váltás kimutatható a társadalmon belül, amire mind az ifjúságpolitikának mind pedig a tudományos közösségnek reagálnia kell a folyamatközpontú szocializációs minták megértésével, az ágensek szerepei mégsem elvitathatóak. A folyamatközpontú megközelítés azonban jól közelíthető a klasszikus ágensközpontú szinterekhez, így áthidalási lehetőséget és ezzel együtt mankót biztosíthat a különböző kutatási eredmények értékelésénél.

⁷² Saját szerkesztés

Felhasznált irodalom

Almond, Gabriel A. – Powell, Bingham J. Jr. – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (2006): Politikai kultúra és politikai szocializáció. In *Összehasonlító politológia*. Budapest. Osiris Kiadó. 73-94.

Anduiza, Eva – Jensen, Michael J. – Jorba, Laia (2012): *Digital Media and Political Engagement Worldwide*. Cambridge. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139108881>

Amnå, Erik (2010): Active, Passive or Stand-by Citizen? In Amnå, Erik (szerk) (2010): *New Forms of Citizen Participation: Normative Implications*. Baden. Nomos. 191-203. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845221274>

Amnå, Erik (2012): How is civic engagement developed over time. Emerging answers from a multidisciplinary field. *Journal of Adolescence*. (35). 611-627. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2012.04.011>

Avdeenko, Alexandra - Siedler, Thomas (2017): Intergenerational Correlations of Extreme Right-Wing Party Preferences and Attitudes toward Immigration. *The Scandinavian Journal of Economics*. 119 (3). 768–800. DOI: <https://doi.org/10.1111/sjoe.12190>

Bang, Henrik Paul (2005): Among everyday makers and expert citizens. In Newman, Janet (szerk.) (2005): *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere*. Bristol. Policy Scholarship. 159-178. DOI: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781861346407.003.0009>

Barberá, Pablo – Jost, John, T. – Nagler, Jonathan – Tucker, A. Jonathan – Bonneau, Richard (2015): Tweeting from Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber? *Psychological Science*. 26(10). 1531–1542. DOI: <https://doi.org/10.1177/09567976155946>

Bennett, W. Lance (2008): Changing Citizenship in the Digital Age. In Bennet, W. Lance (szerk.) (2008): *Civic Life Online: Learning How Digital Media Can Engage Youth*. The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning. Cambridge, MA. The MIT Press. 1-24. DOI: <https://doi.org/10.1162/dmal.9780262524827.001>

Berti, Anna Emilia (2010): Children's understanding of politics. In Barrett, Martyn – Buchanan-Barrow, Eithne (szerk.) (2010): *Children's Understanding of Society*. Hove-New York. Psychology Press Taylor – Francis Group. 69-103. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203463567>

Breznysnyánszky László (2001): A 20. század iskolamodelljeinek politikai szocializációs hatásrendszere. *Új Pedagógiai Szemle*. 51(4). 15–24.

Coffé, Hilde – van der Lippe, Tanja (2010): Citizenship Norms in Eastern Europe. *Social Indicators Research*. (96). 479-496. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9488-8>

Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 13(4), 535–550.

Dalton, Russell J. (2008): Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*. 56(1). 76–98. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x>

Diener, C. Alexander (2017): Re-scaling the Geography of Citizenship. In Shachar, Ayelet – Bauböck, Rainer – Bloemraad, Irene – Vink, Maarten (2017) (szerk.): *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford. Oxford University Press. 36-59. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.2>

Durkheim, Émile (1922/1956): *Education and Sociology*. Toronto. Collier-Macmillan Canada.

Easton, David – Dennis, Jack (1969): *Children in the Political System*. New York. McGraw-Hill.

Ekström, Mats – Östman, Johan (2013): Family talk, peer talk and young people's civic orientation. *European Journal of Communication*. 28(3). 294-308. DOI: <https://doi.org/10.1177/026732311347541>

Geurkink, Bram - Akkerman, Agnes - Sluiter Roderick (2024): Developing Political Trust at Work: How Socialization Experiences in the Workplace Reduce Inequalities in Political Trust. *Political Behavior* 46(3). 2005–2024. pp. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11109-023-09906-6>

Giddens, Anthony (2006): *Szociológia*. Budapest. Osiris Kiadó.

Grasso Maria T. (2014): Age, period and cohort analysis in a comparative context: Political generations and political participation repertoires in Western Europe. *Electoral Studies* 33, 63–76. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.06.003>

Grasso, Maria T. (2016): *Generations, Political Participation and Social Change in Western Europe*. London. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315684031>

Grasso, Maria T. - Giugni, Marco (2016): Protest participation and economic crisis: The conditioning role of political opportunities. *European Journal of Political Research*, 55(4),. 663–680. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12153>

Greenstein, Fred (1965): Personality and Political Socialization: The Theories of Authoritarian and Democratic Character. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 361, 81–95. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271626536100108>

Haegel, Florence (2020): Political Socialisation: Out of Purgatory? *European Journal of Sociology*, 61(3), 333–364. DOI: <https://doi.org/10.1017/S000397562000017X>

Harris, Anita (2015): Transitions, Cultures and Citizenship: Interrogating and Integrating Youth Studies in new Times. In Woodman, Dan – Bennett, Andy (szerk.): *Youth Cultures, Transitions and Generations: Bridging the Gap in Youth Research*. Houndshill. Palgrave Macmillan. 84–98. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137377234_7

Holle Alexandra (2024): *Az állampolgári nevelés nyomában. Elméletek, politikai szándékok és elitgimnáziumi perspektívák*. Doktori értekezés. Budapest. Budapesti Corvinus Egyetem. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2024031>

Hooghe, Mark – Boonen, Joris (2015): The Intergenerational Transmission of Voting Intentions and Political Discussion among 15- Year-Old Adolescents and their Parents in Belgium. *Youth and Society*, 47 (1), 125–147. DOI: <https://doi.org/10.1177/0044118X13496826>

Hooghe, Mark – Oser, Jennifer (2015): The rise of engaged citizenship: The evolution of citizenship norms among adolescents in 21 countries between 1999 and 2009. *International Journal of Comparative Sociology*. 56(1). 29-52. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020715215578488>

Hyman, Herbert (1959): *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior*. Glencoe. Free Press.

Jakubowski, Jakub (2021): Political socialization in meme times: Adolescents and the source of knowledge concerning politics. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*. 43(3). 254-274. DOI: <https://doi.org/10.1080/10714413.2021.1872315>

Isaacs, Zachary (2021): The influence of peer relationships on political socialization among college students. Doktori disszertáció. Indiana. Brian Lamb School of Communication. DOI: <https://doi.org/10.25394/PGS.15060864>

Kéri László (1989): *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.

Kiess, Johannes (2021): Class Against Democracy? Family Background, Education, and (Youth) Political Participation in Germany. In Giugni, Marco

- Grasso, Maria (szerk): *Youth and Politics in Times of Increasing Inequalities*. Cham. Palgrave Studies in Young People and Politics. Palgrave Macmillan. 29-56. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-63676-0_2

Li, Yaojun – Marsh, David (2008): New Forms of Political Participation: Searching for Expert Citizens and Everyday Makers. *British Journal of Political Science*. 38(2). 247-272. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0007123408000136>

Literat, Ioana – Kligler-Vilenchik Neta: How Popular Culture Prompts Youth Collective Political Expression and Cross-Cutting Political Talk on Social Media: A Cross-Platform Analysis. *Social Media + Society*. 7(2). 1-14. DOI: <https://doi.org/10.1177/20563051211008821>

Marshall, Thomas Humpfrey (1950): *Citizenship and Social Class*. In Bottomore, Tom – Marshall, Thomas Humpfrey (1992): *Citizenship and Social Class*. London. Pluto Press. 3-51.

McDevitt, Michael – Kiousis, Spiro (2007): The Red and Blue of Adolescence: Origins of the Compliant Voter and the Defiant Activist. *American Behavioral Scientist*. 50(9). 1214-1230. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764207300048>

Muxel, Anne (2015): Politicization via the Private Sphere. Talking Politics with Family and Friends. *Revue française de science politique*, 65(4), 541–562. DOI: <https://doi.org/10.3917/rfsp.654.0541>

Muxel, Anne (2022): Political Socialization and Political Participation. In Giugni, Marco – Grasso, Maria (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Participation*. Online. Oxford Handbooks, 687-702. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.40>

Nah, Seungahn - Masahiro, Yamamoto (2018): The Integrated Media Effect: Rethinking the Effect of Media Use on Civic Participation in the Networked Digital Media Environment. *American Behavioral Scientist*, 62(8), 1061–1078. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764218764240>

Neundorf, Anja – Smets, Kaat. (2017): Political Socialization and the Making of Citizens. *Oxford Handbook Topics in Politics*. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935307.013.98>

Osborne, Danny – Sears, David O. – Valentino, Nicholas A. (2011): The End of the Solidly Democratic South: The Impressionable-Years Hypothesis. *Political Psychology* 32, 81–108. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00796.x>

Papházi Viktor – Oross Dániel – Szabó Andrea (2024): Felébred-e az alvó polgár? A racionálisan lázadó magyar fiatalok 2023 őszén. In Papházi Viktor – Oross Dániel – Szabó Andrea (szerk.) (2024): *Csendes? Mozgalmi? Miként jellemezhető a magyar ifjúság a 21. században?* Budapest. Nemzeti Ifjúsági Tanács. 9-16.

Pattie, Charles – Seyd, Patrick – Whiteley, Paul (2004): *Citizenship in Britain. Values, Participation and Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490811>

Pusztai Gabriella (2020): Az iskolai szocializáció értelmezési paradigmái. In Pusztai Gabriella (szerk.) (2020): *Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó. 13-29.

Putnam, D. Robert (1995): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 6(1). 65-78. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>

Renshon, Stanley Allan (1977): *Handbook of Political Socialization, Theory and Research*. New York. The Free Press.

Sapiro, Virginia (1994): Political Socialization During Adulthood: Clarifying the Political Times of our Lives. *Research in Micropolitics*, 4, 197-223.

Schuman, Howard – Rodgers, Willard L. (2004): Cohorts, Chronology, and Collective Memories. *The Public Opinion Quarterly*, 68(2), 217-254. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfh012>

Shehata, Adam – Ekström, Mats – Olsson Tobias (2016): Developing Self-Actualizing and Dutiful Citizens: Testing the AC-DC Model Using Panel Data Among Adolescents. *Communication Research*. 43(8). 1141-1169. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093650215619988>

Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged. Belvedere Meridionale Kiadó.

Szabó Andrea (2014) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. II. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged. Belvedere Meridionale Kiadó. DOI: <https://doi.org/10.14232/belvbook.2014.58511>

Szabó Andrea (2025): *Mintakövetés és/vagy önálló vélemény? A politikai érdeklődés tendenciái Magyarországon*. Budapest. Gondolat Kiadó

Szabó Ildikó (2009): *A nemzet és a szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006.* Budapest. L'Harmattan Kiadó.

Szabó Miklós (2001): A politikai szocializáció. In Kéri László (szerk.): *Societas Politica – fejezetek a politikai szociológia köréből.* Miskolc. Bíbor Kiadó 245–266.

Verba, Sidney – Schlozman, Kay L. – Burns, Nancy (2005): Family Ties: Understanding the Intergenerational Transmission of Political Participation. In Zuckerman, Alan S. (szerk.): *The Social Logic of Politics.* Philadelphia. Temple University Press.

Voorpostel, Marieke – Coffé, Hilde (2014.): The Effect of Parental Separation on Young Adults' Political and Civic Participation. *Social Indicators Research*, 124(1), 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0770-z>

Xenos, Michael A. – Vromen, Ariadne – Loader, Brian D. (2014): The Great Equalizer? Patterns of Social Media Use and Youth Political Engagement in Three Advances Democracies. *Information, Communication & Society*. 17(2). 151-167. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.871318>